

ВИЗНАЧНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ЗОДЧИЙ XX століття

Георгій ЛЕБЕДЄВ

Володимир Гнатович Заболотний — один із найвидатніших українських архітекторів, засновник і президент Академії архітектури України. Його творчий доробок є вагомим внеском у розвиток української культури*.

У науково-довідковій літературі, зокрема в “Словнику українських художників” (К., 1973), перелічуються наукові звання, посади і нагороди архітектора, згадуються окремі, часом незначні твори. Автор цієї статті прагне доповнити відомості попередніх публікацій про В.Г. Заболотного, ширше і конкретніше розглянути його архітектурну творчість та з’ясувати її джерела. У цьому він спирався на відомості, накопичені за період багаторічного спілкування з Володимиром Гнатовичем у Київському художньому інституті, Українській Академії архітектури та Головній редакції Української Радянської Енциклопедії.

Володимир Гнатович Заболотний народився 11 вересня 1898 року в с. Карань на Полтавщині (тепер с. Турбалівка Київської області) в родині народного майстра золотих справ Гната Павловича. Село було забудоване білостінними хатами, які гармонійно поєднувалися з природним зеленим оточенням.

Тут минуло дитинство Володі. Ще зовсім малим хлопчиком пас худобу на вигоні, ліпив там сільські будівлі з глини і якось сказав товаришеві: “Мені б лише навчитися читати — я б про все дізнався”. Ще тоді він виявив мистецькі здібності відчуття краси.

Згодом родина Заболотних переїхала до Переяслава-Хмельницького та оселилася поблизу річки Трубіж. Місто було забудоване переважно одноповерховими будинками, формам яких були притаманні традиційні риси народної архітектури. Його окраса — славні пам’ятки стародавньої української архітектури — Михайлівська і Покровська церкви.

В цьому історичному місті почали формуватися уявлення В. Заболотного про Україну та її своєрідну народну культуру. 1919 року він успішно закінчив гімназію, де здобув досить ґрунтовну гуманітарну освіту. 1921 року Володимир Гнатович вступив до Українського архітектурного інституту в Києві. Тоді ректором був архітектор Д. Дяченко — лідер неobarокового українського стилю в архітектурі (кінця XIX — початку XX ст.). Тут студіювали історію української архітектури і народне мистецтво та технічні дисципліни й живо-

пис. 1924 року інститут було об'єднано з Інститутом пластичних мистецтв та створено Київський художній інститут (КХІ). Його навчальна програма спрямовувала студентську молодь на пошуки “нового — відповідного новій добі” стилю мистецтва. Заболотний продовжив навчання на архітектурному факультеті. Проектування студіював у майстерні П. Альошина — вихованця петербурзької Академії мистецтв, послідовника класицизму. У визначенні його ідейно-творчої позиції певну роль відіграла Асоціація революційних митців України (АРМУ), створена 1925 року і очолювана ректором інституту І. Вороною, яка оголосила, що “нова доба — доба соціалізму — витворить свій стиль і свої, властиві йому форми”¹. А формувалася вона під впливом конструктивізму, пов'язаного з діяльністю Об'єднання сучасних архітекторів — ОСА, очолюваного О. Весніним, яка запроваджувала в архітектуру теорію функціонального призначення будівель, передову техніку і нові матеріали, економічність, графічно прості форми без деталей. На стильовому спрямуванні студентської творчості В. Заболотного позначився вплив Вищих художньо-технічних майстерень, що мали значний досвід новаторського підходу до вирішення форм і образів будівель.

Творча позиція В. Заболотного студентської пори яскраво виявилася в його дипломному проєкті профілакторію “Кинь сум” у Києві на 500 місць. Вирішений у простих геометричних формах і дещо революційно-романтичний за загальним виглядом, цей твір являє собою функціонально досконалий, композиційно стрункий і виразний за образом санаторний комплекс, поєднаний з природним оточенням. 1927 року Володимир Гнатювич успішно захистив цей проєкт, одержав звання архітектора-художника і був залишений викладачем КХІ. Водночас почався перший етап його самостійної діяльності.

В Україні тоді розгорталася промислове і цивільне будівництво. Проєкти новобудов створювалися в умовах гострої боротьби поглядів на стильове спрямування розвитку української архітектури і в напружених творчих пошуках. В архітектурній практиці утверджувався конструктивізм з притаманними йому рівними площинами стін, стрічковими вікнами і плескатими покрівлями. Заболотний, потрапивши у надто складні умови реального

проектування безпосередньо із студентської лави, не розгубився, бо вже мав певний досвід творчого змагання. Ще в навчальний період брав участь у конкурсах на проєкти Палацу культури в м. Ростові-на-Дону (1925, V премія, співавтор) і Київської кінофабрики (1926, II премія). Водночас у майстерні О. Вербицького розробляв робочі креслення Київського залізничного вокзалу, спорудженого в 1929-1933 роках. На той час це була грандіозна залізобетонна споруда. Першими творами молодого архітектора були конкурсні проєкти Палацу Уряду УРСР (V премія) і житлового масиву “Промінь” у Харкові (1928, співавтор П. Юрченко). Будинок Уряду в Харкові, за генпланом, розміщувався на площі Дзержинського, де вже височів величезний Будинок Держпромисловості (1925-1929). Його архітектура, як і Держпрому, вирішена з позицій конструктивізму, відзначається лаконічністю форм. А в його загальному вигляді простежуються риси офіційності. Другий твір є одним з перших в Україні проєктів житлового мікрорайону з повним комплексом повсякденного обслуговування мешканців.

Наприкінці 20-х — початку 30-х років В. Заболотний викладав архітектурне проектування в КХІ та Київському інженерно-будівельному інституті. Одночасно був головним архітектором Державного інституту проектування міст — ДІПРОМІСТ. Його науковці розробляли тоді концепцію соціалістичного міста, що передбачала усупільнення побуту і колективні форми життя. Виходячи з цієї концепції, Заболотний створив проєкт м. Комінтернівська. У проєкті територія міста поділена на промислову, житлову рекреаційну та інші зони. Житлова — була забудована однотипними комбінатами для дорослих і дітей шкільного віку. Комбінат складався з двох видовжених житлових корпусів і розміщеного між ними компактного блоку їдальні-спортзалу, з'єднаних критими переходами. Вирішений у простих геометричних формах, за загальним виглядом він подібний на двокорпусне судно-катамаран (1930, співавтори М. Гречина, М. Холостенко, П. Юрченко)². Цей твір є виявом романтичного підходу, не характерного для тогочасної творчості В. Заболотного в цілому, що відзначалася тяжінням до узвичаєних на той час архітектурних рішень. Свідченням

цього є його генплани реконструкції Дніпродзержинська, Кременчука та Черкас, а також проект адміністративного центру Кривого Рога. Останньому властива стрункість композиції простору, вирішеного у вигляді красивого паркового партеру з пластично виразним об'ємом театру посередині й окресленого видовженими і вишуканими за формами громадськими будинками. Вигадливо і майстерно оперуючи обмеженими засобами конструктивізму, В.Г. Заболотний створив композиційно цілісний, красивий за формами і виразний за образом ансамбль (1934, співавтор М. Гречина). На жаль, за цим проектом споруджено лише два житлових квартали.

Одночасно за проектами В.Г. Заболотного споруджуються Палац культури металургійного заводу в Дніпродзержинську і будинок Облспоживспілки у Вінниці. Вони вирішені з позицій конструктивізму і є завершальним акордом архітектурної його творчості розглянутого періоду.

Другий етап діяльності В. Заболотного охоплює другу половину 30-х — першу половину 40-х років. У той період архітектура України, як і інших республік колишнього Союзу, розвивала традиції минулого. Звернення до архітектурної спадщини відіграло велику роль у творчості майстра. Воно зумовило збагачення архітектурної мови, піднесення рівня художності форм і виразності архітектурного образу. Звернення В. Заболотного до цінностей архітектурної спадщини розгортається 1934 року. Тоді столицею України став Київ, де було вирішено спорудити Урядовий центр. Оголосили конкурс на його проект. За конкурсним завданням, центр розміщувався на місці Михайлівської (тоді Калініна) і Б. Хмельницького площ та адміністративними будівлями між ними. У зв'язку з цим було зруйновано прилеглі до дніпровських схилів Михайлівський собор і цивільну забудову.

В. Заболотний взяв участь у цьому конкурсі. Виходячи із засад класицизму та творчо використовуючи його прийоми і форми, він разом з П. Юрченком і В. Онашенком створює проект Урядового центру (1935)³.

У 1935-1936 роках В. Заболотний разом із своїми учнями з КІБІ проектує і споруджує в Парку піонерів м. Києва технічний, агробіологічний та військовий павільйони та театр ляльок й кінотеатр. Тоді ж за його

проектами на вулицях Великоवासильківській (Червоноармійській) і Трьохсвятительській (Героїв революції) споруджено два багатоквартирних будинки. Вони різні за конфігурацією і образами. Але єдині за людяністю масштабу і класичним характером прийомів і засобів художньої виразності.

Найкращим твором В.Г. Заболотного першого періоду його творчості є Будинок Верховної Ради в Києві (1936-1939). Триповерхова прямокутна в плані споруда вдало вписується в складну забудову оточення. Центральним ядром будинку є двоповерховий восьмикутний в плані сесійний зал, перекритий металево-скляною банею. Його оточують взаємопов'язані холи, кулуари і службові кабінети. Білостінний будинок відзначається стрункістю композиції і вишуканою простотою форм, підкресленою виразними колоннами портиками модернізованого коринфського ордеру. В опорядженні світлих і належно мірою урочистих інтер'єрів тактовно застосовано мотиви і форми народного декоративного мистецтва. Будинок Верховної Ради — епохальний твір, найвище досягнення української архітектури ХХ ст. Одразу по закінченні його спорудження він дістав високу оцінку видатного архітектора П. Альошина та інших відомих архітекторів. Але керівництво Союзу архітекторів і певних офіційних установ "не поспішало" з поданням його автора до нагороди. Це було зроблено з великим запізненням за ініціативою М. Рильського і П. Тичини. Тому Державну премію СРСР В. Заболотний одержав лише 1941 року.

Під час війни цей будинок було спалено. 1949 року В. Заболотний відбудував його, а з боку Першотравневого парку прибудував до нього напівкруглий корпус з внутрішнім подвір'ям.

Вельми плідна також педагогічна діяльність Заболотного цього періоду. 1934 року в Україні була реорганізована художня освіта. Вона виявилася, зокрема, в докорінній зміні навчальної програми архітектурного факультету КХІ відповідно до офіційно визначеного класичного спрямування розвитку архітектури. Володимир Гнатович очолив тоді одну з майстерень архітектурного факультету. Його вплив на учнів був значний, що зумовило високий рівень їхньої фахової підготовки. Це засвідчує відмінна оцінка проектів його майстерні на Всесоюзному конкурсі дипломних

творів мистецьких вузів 1940 року. Того ж року Заболотному надано звання професора.

Плідна творча діяльність Володимира Гнатовича продовжувалася і в період війни. 1941 року разом з Інститутом історії мистецтва і народної творчості Академії наук він евакуюється в столицю Башкирії — Уфу. Спочатку очолював відділ образотворчого мистецтва цього інституту, а згодом був призначений головним архітектором Уфи. За його ініціативою розроблено технологію виготовлення гіпсових блоків і налагоджено їхнє виробництво. З цих виробів за його проектом у 1942-1943 роках в м. Стерлітамаку споруджено чимало двоповерхових житлових будинків садибного типу. В їх сучасних і простих формах відбилися традиційні риси української національної архітектури. Цей твір Заболотного є одним із перших паростків збірного будівництва.

Незабаром після звільнення Києва від німецької окупації (1943) В. Заболотний повернувся в Україну. Почався третій етап його творчої діяльності. Центральна магістраль столиці й прилеглі квартали, як і забудова багатьох інших населених місць, були зруйновані. Перед українськими архітекторами постала проблема грандіозної відбудови. 1945 року, за ініціативою і під керівництвом В. Заболотного, на базі філіалу АА СРСР (1944), створено першу в історії України Академію архітектури в Києві. Він був обраний її президентом. Академія швидко організувалася як установа, підбрала кадри, визначила спрямування своєї діяльності й розпочала науково-дослідну та проектну роботу. Президент багато зробив в організації дослідження актуальних питань містобудівництва і архітектури споруд, будівельної техніки й технології будівництва, розвитку національних форм архітектури. Поряд з цим під керівництвом В. Заболотного в Академії широко розгорнулося дослідження вітчизняної архітектурної спадщини і здобутків народного мистецтва. Її наукові експедиції побували в усіх регіонах України. На основі цих матеріалів та мистецтвознавчих досліджень минулого Академія створила видані в 1949-1962 роках “Пам’ятники архітектури України (креслення і фотографії)”, “Дерев’яне зодчество України”, двотомні “Нариси історії архітектури Української РСР”, “Народна творчість в архітектурі житла”, “Парки України”, “Порти в українській архітектурі”,

“Українське народне мистецтво” тощо. В їх створенні взяли найактивнішу участь вихованці Інституту аспірантури Академії, очолюваного соратником президента С. Грабовським. Серед них кандидати архітектури і мистецтвознавства Ю. Асеев, Г. Логвин, В. Самойлович, Д. Яблонський (згодом доктори наук), М. Грицай, І. Косаревський, Ю. Нельговський, Г. Лебедев та інші. Значною мірою завдяки їм українська архітектура посіла гідне місце в таких капітальних працях, як “Всеобщая история архитектуры — ВИА” (Л.-М., 1970-1975), “Искусство стран и народов мира” (М., 1962-1981), “Радянська українська енциклопедія — УРЕ” (1959-1965).

Академічна архітектурна творчість В. Г. Заболотного розпочалася у філіалі АА СРСР. Це у 1944 році він робить проект перестройки рідного села Карань, у садибній забудові якого розвиває місцеві традиції народної білостінної архітектури. Тоді ж, разом з І. Мілінісом та П. Юрченком, створює конкурентний проект відбудови Хрещатика. Цей проект відзначається вільною композицією ансамблю, розкриттям перспектив на мальовничі горби, що прилягають до магістралі. В його архітектурі творчо застосовані своєрідна і виразна пластика форм українського бароко (друга половина XVII — перша половина XVIII ст.) та яскрава барвистість народного декоративного мистецтва. Завдяки цьому художній образ ансамблю відтворює характер української народної художньої культури. Журі відхилило цей проект як такий, що не відповідає панівному стильовому спрямуванню в тогочасній архітектурній творчості.

Започатковане у філіалі проектування широко розгорнулося в Академії і було пов’язане з відбудовчим періодом. В. Заболотний брав у ньому активну участь. Значне місце в його творчості посідала проблема житлового будинку, “з якого, — писав він, — починається архітектура”. Відповідно до своєї ідеї розвитку національних архітектурних традицій він разом з В. Лазаренком створює проект облицювальної кераміки (1945, I премія), конкурсні проекти індустріально збірних одноповерхових житлових будинків для Донбасу (1948), а також споруджує зі шлакобетону будинки селища “Будівельник” у Дніпропетровську (1949-1950, співавтори Я. Штейнберг, І. Граужис). Ця його ідея втілена також в архітектурі значної частини

забудови м. Нової Каховки, спорудженого за проектами Академії (1951-1954).

Наприкінці цього періоду Заболотний разом з М. Гречиною, Н. Чмутіною та іншими, створює проект Будинку Укоопспілки в Києві. Завдяки вишуканості композиції архітектурного об'єму і пропорцій мас та витонченості деталей цей твір викликає враження гармонії. На жаль, будинок споруджено частково і в невеликому спрощених формах (1955-1957).

Не можна не згадати і експериментального проекту "Агроміста", розробленого в 1940-х роках за ініціативою М.С. Хрущова і під керівництвом В.Г. Заболотного. Автори прагнули втілити в цей твір ідею максимального наближення селян до міських умов, розвиваючи традиції народного будівництва. Ідея "Агроміста" зазнала гострої критики, бо не відповідала не лише тогочасному, а й майбутньому укладу життя селян. Поряд з цим національно своєрідні форми і образи будівель міста цілком співзвучні часові й досконалі та заслуговували позитивної оцінки.

Думки В. Заболотного з питань розвитку української архітектури і її спрямування позначилися на всій діяльності Академії. Їх суть висвітлена у статтях: "Завдання Академії архітектури УРСР" (Вісник Академії архітектури УРСР. — К., 1946. — № 1), "Житлове будівництво на Україні і завдання архітектурно-будівельної науки" (Архітектура і будівництво. — К., 1952. — № 4) та інших публікаціях.

Ідея розвитку національної своєрідності української архітектури В. Заболотного і академічний досвід її втілення у проекти новобудов позитивно вплинули на творчість архітекторів. Наприклад, Укрсільгосппроект за участю науковців Академії створив типові проекти селянського житла для всіх регіонів України (кінець 1950-х — початок 1960-х), форми яких втілюють особливості місцевої народної архітектури.

Творча діяльність Заболотного відзначена орденами та медалями колишнього Союзу та Почесною Грамотою Президії Верховної Ради Башкирії. 1953 року ВАК надала йому вищого наукового ступеня — доктора архітектури.

1956 року в державі відбувся перехід на індустріально-збірне будівництво. Академію архітектури було реорганізовано в Академію архітектури і будівництва УРСР — АБіА, президентом якої став інженер-будівельник А. Комар. Тоді ж В. Заболотного обрали дій-

сним членом української та союзної АБіА. 1957 року він очолив відділ історії українського мистецтва при президії АБіА УРСР, створений за його ініціативою. Так розпочався останній період його діяльності. Відділ визначив своїм завданням узагальнення та висвітлення багатовікового розвитку і здобутків українського мистецтва. Очолюваний В. Заболотним великий колектив українських мистецтвознавців розпочав роботу над "Програмою з історії українського мистецтва", що окремими розділами охоплювала всі його види (К., 1956). За цією програмою, спираючись на мистецтвознавчі здобутки минулого і власні дослідження, протягом 1957-1962 років у відділі створені: одностомник "Нариси з історії українського мистецтва" (К., 1962) і авторський рукопис шеститомної "Історії українського мистецтва" (з ілюстраціями).

3 липня 1962 року В.Г. Заболотний помер. А 1963 року АБіА було ліквідовано. Підготовку перших п'яти томів завершив Науково-дослідний інститут теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури (НДІПА) в Києві, а шостого тому — науковці Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнології ім. М.Т. Рильського АН УРСР. Загальну редакцію виданого в 1966-1971 роках шеститомника здійснила очолювана М.П. Бажаном Головна редакція УРЕ. В цьому виданні вперше в мистецтвознавчій літературі дано "цілісну картину складного розвитку і неперервного збагачення по ходу історії всіх видів українського мистецтва новими ідеями, темами, сюжетами, формами. Його автори прагнули якомога повніше висвітлити найвидатніші досягнення мистецького генія українського народу, показати неповторну своєрідність його внеску в загальнолюдську скарбницю мистецтва, а разом і його розмаїті зв'язки зі світовим художнім процесом"⁴.

Шеститомник високо оцінила культурно-мистецька громадськість, а український уряд 1971 року нагородив В. Заболотного (по смертно) та інших найактивніших авторів Державною премією ім. Т. Шевченка.

Володимира Гнатовича поховано на Байковому кладовищі в Києві. На його могилі споруджено монументальний пам'ятник. У Переяславі-Хмельницькому, в будинку його батька, створено "Музей академіка В. Заболотного".

м. Київ

* Висвітленню діяльності Володимира Заболотного присвячено ряд публікацій: *Альошин П.* Будинок Верховної Ради УРСР в Києві / Архітектура Радянської України. - К., 1939. - № 11; *Некрасов В. і Гасовський П.* Архітектор В. Заболотний. - К., 1948; *Грачова Л.* Архітектор В. Заболотний. - К., 1967 та ін.

1 Декларація АРМУ, Гарт. - К., 1928. - № 2.

2 Див: Перше соціалістичне місто (Комінтернівськ) // Глобус. - Х., 1930. - № 4. - С. 78.

3 Першу премію одержав проєкт російського архітектора А. Лангбарда, за яким зведено лише один будинок у стилізованих формах староримської архітектури.

4 Вступне слово. - Історія українського мистецтва. - К., 1966. - Т. 1.

КОРОТКО ПРО АВТОРА

20 лютого минуло 90 років українському архітектору і художнику, кандидату мистецтвознавства Георгію Олександровичу Лебедєву. Народився ювіляр у селищі Яковлівському Івановської області в Росії в сім'ї швеця. Ще з дитячих років жив і працював в Україні. 1940 року закінчив Київський художній інститут (у студії В. Заболотного та В. Кричевського). У 1946-1958 роках працював ученим секретарем Вченої ради Академії архітектури України; в 1959-1964 рр. — завідувачим наукової редакції техніки, будівництва і архітектури в Головній редакції Української Радянської Енциклопедії (УРЕ; тепер видавництво “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана); в 1964-1987 рр. — керівником сектору наукової інформації та історії в науково-дослідному Інституті теорії, історії та перспективних проблем радянської архітектури. Досліджував історію і практику української архітектури, зокрема так званій українській архітектурний стиль, вітчизняну народну архітектуру і мистецтво. У 1971 р. захистив кандидатську дисертацію на тему: “Архітектура України 1920-1930 рр. (Основні тенденції розвитку)”.

Проводив обміри та замальовки творів народної архітектури Полтавщини кінця ХІХ — початку ХХ ст. під керівництвом В. Г. Кричевського (у 1939 р.). Серед матеріалів експедиції збереглися замальовки близько 150 житлових, господарських і виробничих сільських будівель і деталей. Вони частково опубліковані в 1-му томі “Нарисів історії архітектури Української РСР” (1957 р.), у книзі “Народна творчість в архітектурі сільського житла” В. П. Самойловича (1961 р.) та в кількох власних статтях. У своїх працях дослідник розкривав витоки регіональної своєрідності архітектури, інтер'єру і художнього оздоблення хат Полтавщини та господарських будівель, розповідав про творчість народних майстрів. Водночас публікував статті про проекти житлових будинків на Хрещатику, пам'ятники Києва. В своїх статтях наголошував на збереженні історичної забудови столиці.

Г. О. Лебедєв брав участь у підготовці капітальних наукових праць: “Україна. Архітектура міст і сіл” (1957 р.), “Нариси історії архітектури

Української РСР” (т. 2, 1962 р.), “Історії українського мистецтва” (т. 4, 1969, 1970 рр.), “Архітектура Крима” (1961 р., у співавт.), “Українська Радянська Енциклопедія” (1959-1964 рр.), “Словник художників України (1973 р.). Рецензував тематичний реєстр слів енциклопедії “Мистецтво України”. Написав понад 400 статей з архітектури, будівництва і техніки до енциклопедичних видань. Був у складі редколегії і керував роботою авторського колективу, здійснював наукове редагування “Нарисів історії архітектури Української РСР” (т. 2).

Чимало статей присвятив проблемі національного в сучасній архітектурі України, українському архітектурному стилю, традиціям класики в українській архітектурі, традиції модерну в архітектурі України 1920-1930 рр., природі форм української архітектури, етапам дослідження спадщини, періодизації історії української архітектури, історії архітектурно-скульптурної творчості 1920 років в Україні, національній своєрідності архітектури.

Опублікував понад 120 статей з історії, теорії та практики архітектури України у різних збірниках, про архітекторів-воїнів, про життя і творчість видатних українських архітекторів і художників, зокрема Д. М. Дяченка, К. В. Кричевську-Росандич, А. В. Добровольського, П. Г. Юрченка, В. Г. Заболотного, О. М. Вербицького, П. Ф. Альошина, про повернення в Україну спадщини художників Кричевських.

Мистецький доробок Г. О. Лебедєва становить понад 600 акварелей краєвидів і натюрмортів, понад 100 малюнків творів народної архітектури. Цей живопис реалістичний, його манера склалася під впливом творчості В. Г. Кричевського. Художні твори відзначаються привабливістю сюжету, стрункістю композиції, узагальненістю форм і барвистою гамою кольорів.

У свої 90 років Георгій Олександрович продовжує свою творчу діяльність, даруючи людям багатство ідей, глибокі знання улюбленої справи, якій він віддав свої сили, свій досвід і талант.

м. Київ

Лариса СЕМАКА